

творах, виходячи, очевидно, із жанрової специфіки поем, їх емоційно-експресивного навантаження. Поет здебільшого вживає сполучникові конструкції, найчастіше зі сполучником *мов*. Переважна більшість порівняльних зворотів у аналізованих творах спрямована на виконання функцій впливу, а вже потім – пізнання. Найчастіше письменник звертається до складних конструкцій з поширеними об'єктами порівняння, що дозволяє творити глибокі, змістовні, ідейно вимальовані образи.

Література:

1. Забужко 1997: Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – К.: Абрис, 1997. – 144 с.
2. Кучеренко 1959: Кучеренко І. Я. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. – К.: Видавництво Київського університету, 1959. – 108 с.
3. Русанівський 2001: Русанівський В. Історія української літературної мови. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
4. Січкач: електронний ресурс: Січкач С. Лінгвістична Шевченкіана: стан, перспективи. – Електронний ресурс. – library.udpu.org.ua/library.../visnyk_2.pdf (дата звертання 19.02.2014 р.).
5. Шевченко 1961: Шевченко Т. Кобзар. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1961. – 627 с.

Наливайко М. Я. к. філол. н., (м. Тернопіль)

УДК 81'373.2+82.09 Шевченко Т. Г.

ББК 81.411.1 – 314

Ономастичний простір поезій Тараса Шевченка

Розглядається онімний простір поезії Т. Шевченка, який є стилістично навантаженим та різноманітним. Функціонально насичені оніми вирізняють неповторність ідіостилю письменника. Поезія містить різні ономастичні розряди: антропоніми, топоніми, ойконіми, гідроніми, астіоніми, потамоніми. Та різноманітні трансформації, що вказують на художню значимість поезії.

Ключові слова: антропонім, ономастичний простір, антропонімікон, топонім, ойконім, астіонім, гідронім, потамонім.

Рассматривается онимное пространство поэзии Тараса Шевченка, стилистически разнообразное. Функционально насыщенные онимы

подчеркивают неповторимость идиостиля писателя. Поэзия вмещает разные ономастические розряды: антропонимы, топонимы, ойконимы, гидронимы, потамонимы и разные трансформации, что указывают на художественную значимость поэзии.

Ключевые слова: антропоним, ономастическое пространство, антропонимикон, топоним, ойконим, астионим, гидроним, потамоним.

The article studies stylistically loaded and exuberant onymy of Taras Shevchenko poems. Due to play of words and multifunctional wealth of onyms distinctive features of the autor's idiostyle are described. The writer uses different types of onyms: antroponyms, toponyms, occasional words.

Key words: antroponym, onym spase, toponym, oiconym, astionym, hydronym.

Постановка наукової проблеми та її значення. Використання лексики різних стилістичних рівнів є одним із найхарактерніших засобів зображення дійсності у творах Тараса Шевченка.

Ономастика – розділ мовознавства, який вивчає власні назви в різних аспектах; у відповідності з об'єктом дослідження в ономастиці виокремлюють різні розділи: антропоніміка, топоніміка та ін. [Словник 2012: 139].

Антропоніми – вид оніма, будь-яка власна назва людини (чи групи людей), в вому числі ім'я, імя по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім, кличка, андронім, гінеконім, патронім [Словник 2012: 40].

Для всіх літературних онімів учені використовують термін «поетонім». Т.Немировська запропонувала схему поділу літературної онімії за родами та жанрами художнього твору: 1) онімія поезії, або поетична ономастика, - лірики, поеми, балади; 2) онімія художньої прози, або художня ономастика, - оповідання, повісті, роману; 3) онімія драматургії, або драматургічна ономастика, - комедії, драми, трагедії [Немировская 1998: 112–113].

Сьогодні виділилися три школи літературно-художньої антропоніміки: ужгородська, представлена Л. Белеєм, одеська – Ю. Карпенком і донецька – В. Калінкіним. Ономастикон поезії Т. Шевченка є важливим елементом характеристики ідіостилю поета і тому стає предметом дослідження українських мовознавців. Серед тих, хто долучився до осягнення ономастичної палітри творів Т. Шевченка, слід назвати М. Фененка [Фененко 1965], Ю. Карпенка [Карпенко 2008], Л. Масенко [Масенко 1989], Г. Гладіну [Гладіна

2003] та ін. Метою нашого дослідження є аналіз онімної лексики в мовотворчості Т. Шевченка [*Шевченко 1984*]. Художній світ поета наповнений власними іменами – антропонімами, топонімами, ойконімами, астіонімами, гідронімами та ін.

Обґрунтування отриманих результатів.

Антропонімікон.

У цій групі ономастикону виділяються імена українських козаків, селян, їх дружин та дочок становлять найбільшу групу. Так, для найменування чоловіків поет уживає такі імена: *Петро, Назар, Хома, Василь, Іван, Тарас, Ярема* та ін. Жінки ж зветься найпоширенішими на той час іменами: *Оксана, Катерина, Марина, Мотря, Христя, Ярина*. Особові імена мають велику кількість варіантів, створюючи антропонімічні ряди: *Іван, Йван, Івась, Йвась*. Тарас Шевченко часто використовує декілька варіантів в одній поезії: Чи немає мого Йвана чорнявого? / Сину мій Іване! («Катерина»).

Слухай лишень, скажу тобі, / Кого я шукаю. / Я шукаю *Наталочку* / Та сина Івана. / Дочку свою *Наталоньку*... («Відьма»).

...Немає й сліду

Моєї *Ганни*. Я спитав

Таки сусіду про *Ганнусю* («Не спалося, – а ніч, як море»).

Імена зазнавали фонетичного спрощення, словотвірних змін. Важливу роль відіграє мовна взаємодія. Власне, деякі імена в поезіях містять національні особливості:

Розсипалось та розлилось, / І знову в люде довелось / Проситись в найми? Ні, не знову: / Вона вже панна покойова, / Уже *Марисею* зовуть, / А не *Мариною* («Марина»).

Щодо імен *Марія* і *Марина*, то словники Б. Грінченка [*Словарь 1907–1909: 555*] та І. Трійняка [*Трійняк 2005: 210– 212*] подають їх як окремі імена, що мають власні іменні гнізда.

Багато імен трапляється у демінутивних варіантах, у яких відбилися фонетичні риси: *Хведор, Хведірко* («Гайдамаки»), *Гандзя* («Гайдамаки»), *Йван* («Наймичка»).

Лише принагідно Т. Шевченко згадує авторів книг, імена істориків, літераторів, філософів: *старий Котляревський* («На вічну пам'ять Котляревському»), *Карамзін* «*Карамзіна, бачиш прочитали*» («Великий льох»), *Коллар, Шафарик* («І мертвим, і

живим...»), Данте («Іржавець»), Сковорода («Н. Козачковському»), Кант, Галілей («Тризна»).

Значне місце займають у поетичних творах такі визначні особистості, які творили історію України: *Наливайко* («Гарасова ніч»), *Іван Гонта*, *Максим Залізняк*, *Богдан Хмельницький* («Гайдамаки»), *Володимир-князь* («Царі»).

Знаходимо приклади вживання прізвиська в поемі «Гайдамаки».

Та я й не волох; так тільки – був / Колись у Волощині, а люди й зовуть / *Волохом*, сам не знаю за що.

Інший приклад у поемі «Сова»:

Діти бігали з паліччям / Удень за вдовою / По вулицях та, сміючись, / Дразнили *Совою*.

У вірші «Не вернувся із походу...» головна героїня дістає прізвисько Гусарка:

Ні, не того мені шкода; / А марніє моя врода, / Люде не беруть. / А на улиці дівчата / Насміхаються, прокляті, / *Гусаркою* звать. (андронім Гусарка, дружина гусара – авт.)

II. Топонімікон.

Топонім не стільки передає географічну чи історичну інформацію, скільки створює образ, який лаконічно виражає цілий комплекс пов'язаних з відповідною реалією уявлень та понять [Карпенко 2008: 38].

До складу топонімічного простору поезій входять макротопоніми, хороніми, ойконіми, гідроніми, урбаноніми, ороніми.

Макротопоніміка.

1. Хороніми (хоронім – вид топоніма, власна назва будь-якої території, області, району, краю) [Словник 2012: 188]. За підрахунками М. В. Фененка, у Кобзаревих поезіях Україна вживається 198 раз [Фененко 1965].

Волинь («Гайдамаки»), *Кубань* («Чернець»), *Московицина* («Катерина»), *Смілянщина* («Гайдамаки»), *Фастовщина* («Чернець»).

Інші оніми: *Ватікан* («Єретик»), *Єгипет* («Саул»), *Ізраїль* («Псалми Давидові»),

Китай («Саул»), *Крим* («Іржавець»), *Литва* («Гайдамаки»), «Царі»), *одна Сибір неісходима* («Кавказ»), *Польща* («Гайдамаки»),

Сибір («Великий льох»), *Туреччина* («Катерина»), *Фінляндія* («Великий льох»), *Шведчина* («Іржавець»).

2. **Ойконіми.** Ойконім – вид топоніма, власна назва будь-якого поселення: міста, села, а також назви хуторів, висілків і под. [Словник 2012: 130]

Серед них уживаними є **астіоніми** – вид ойконіма, власна назва міста [Словник 2012: 52]: *Бердичів* («Чернець»), *Берестечко* («Великий льох»), *Варшава* («Кавказ»), *Глухів* («Іржавець»), *Жовті Води* («Гайдамаки»), *Канів* («Гайдамаки»), *Київ* («Гайдамаки», «Відьма»), *Корсунь* («Гайдамаки»), *Лисянка* («Гайдамаки»), *Москва* («Сон»), *Переяслав* («Сон»), *Полтава* («Іржавець»), *Почаїв* («Невольник»), *Прага* («Єретик»), *Сміла* («Гайдамаки»), *Умань* («Гайдамаки»),

Черкаси («Гайдамаки»), *Чигирин* («Гайдамаки»).

Комонім – власна назва будь-якого сільського поселення (села, селища, хутора) [Словник 2012: 104]: *Керелівка*, або *Кириловка* – село Звенигородського повіту («Гайдамаки»), *Будища* (с. Будище недалеко від Кирилівки) («Гайдамаки»), *Майданівка* – село неподалік від Лисянки. Тепер село Черкаської області («Гайдамаки»).

Гідроніми. Основу гідронімії поезії Тараса Шевченка складають **потамоніми**.

Потамоніми. Потамонім – вид гідроніма, власна назва будь-якої ріки, потоку [Словник 2012: 152]: *в Дніпрі широкому* («Не гріє сонце на чужині»), *Дніпр широкий* («Причинна»), *Дніпро* («Гайдамаки»), *Дніпро крутоберегий* («А. О. Козачковському»), *з-за Дніпра мов далекого* («Не для людей тієї слави»), *і Дніпр той дужий, крутогорий* («Ми заспівали, розійшлись...»), *із-за Дніпра мого святого* («Не гріє сонце на чужині»), *Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!* («Гайдамаки»), *Старий Дніпро* («І виріс я на чужині»), *широкий Дніпр* («Причинна»), *широкий Дніпре, не малий!* («Плач Ярославни»).

Потамонім *Дніпро* реалізує значення національно-регіональної приналежності.

Назви *Україна*, *Дніпро*, *Київ* були для Шевченка синонімами Вітчизни, символами [Карпенко 2008: 38].

Інші оніми: Дністер («Відьма»), Дністре, водо каламутна («Меж скалами, неначе злодій»); *В бистрім Дунаю* («Причинна»), *Дунай* («Наймичка»), *За тихим Дунаєм* («Катерина»), *тихенький Дунаю* («Відьма»), *Тихий, тихий Дунаю* («Наймичка»).

Менш поширеними є такі потамоніми: *Альта* («Гайдамаки»), *Вілія* («У Вільні, городі преславнім...»), *Дон* («Плач Ярославни»), *Каяла* («Плач Ярославни»), *Нева* («Якось-то йдучи уночі»), *Ніл* («Марія»), *Рось* («Гайдамаки»), *Сейм* – ріка, притока Десни («Великий льох»), *Сена* («Гайдамаки»), *Сирдар'я* («Готово! Парус розпустили...»), *Тібр* («Неофіти»), *Тясмин* (Тясмин – ріка, притока Дніпра, на якій стоїть Чигирин («Великий льох»)).

Лімнонім – вид гідроніма, власна назва будь-якого непротічного водного об'єкта: озера, болота, ставу [*Словник 2012: 112*]: *Байкал* («Юродивий»).

Пелагонім – вид гідроніма, власна назва будь-якого моря чи його частини [*Словник 2012: 148*]. У поезії Т. Шевченка дуже поширений топонім «псевдонім моря» (понад 30 раз) [*Фененко 1965: 63*].

У ліричних поезіях зустрічаємо обрах синього моря: *Тече вода в синє море, / Та не витікає; / Шука козак свою долю, / А долі немає. / Пішов козак світ за очі; / Грає синє море («Тече вода в синє море»).*

Урбаноніми:

а) еклезіоніми. Еклезіонім – вид топоніма, власна назва місця проведення обряду, місця поклоніння в будь-якій релігії; назва церкви, каплиці, костела, кірхи, монастиря [*Словник 2012: 83*]: «І в *Віфліємськую каплицю* Пішов молитися добрий Гус» («Єретик»), *Межигорський Спас* («Невольник»), «*Собор Мазепин сяє, біліє*» («Сон (Гори мої високіі»)), «*А із Братства те бурсацтво / Мовчки виглядає. / Нема голій школі волі, / А то б догодила...*» («Чернець»).

б) хороніми міські – різновид хороніма адміністративного, вид урбаноніма (власна назва частини території міста, в тому числі району, кварталу) [*Словник 2012: 188*]

У Києві на *Подолі* / Було колись... і ніколи / Не вернеться, що діялось... («Чернець»).

Оронім – вид топоніма, власна назва будь-якого елемента рельєфу земної поверхні, тобто будь-якого географічного об'єкта [Словник 2012: 144]

Вибла могила («Сон (Гори мої високії...)»), ...*Батька Богдана могила мріє...* (недалеко від Переяслава високий курган, який називається Богданова могила) («Сон (Гори мої високії...)»), ...*Три братні давні могили...* (три високі кургани) («Сон (Гори мої високії...)»).

Ужиті в поезії топоніми виконують функцію локалізації подій у просторі.

III. Ономастична периферія.

Ономастичну периферію поезії Тараса Шевченка складають:

а) назви пісень: *Петрусь* («Гайдамаки»), *Гриць* («Гайдамаки», «На вічну пам'ять Котляревському»);

б) міфоніми і теоніми: *Йвана святого* («Наймичка»), *Лета* («Єретик»), *Марія, старий Іосиф* («Марія»).

Прометей («Кавказ»), *Святий Іаков* («Псалми Давидові»), *Святий Петро і Павло* («Єретик»);

в) хрононіми – власна назва історично важливого часового періоду, епохи, свята, певної дати [Словник 2012: 190]:

Падає, благає / Старий батько, хоч літечко, / Хоч Петра діждати, / Хоч зеленої неділі... («Невольник»); «після *пречистої* в неділю... » («Наймичка»), осінній *Микола* («Відьма»).

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Таким чином, можна говорити про ономастичне багатство поезії Т. Шевченка. Поет оспівує дорогі народові імена і підносить їх до рівня символів.

У поезії Т. Шевченка власні назви включають інформацію енциклопедичну, вони є також одним із джерел вивчення динаміки найменування людей у певні історичні періоди.

Доцільним вважаємо подальші спостереження над ономастикомом поета для виявлення типології поетичної онімії.

Література:

1. *Гладіна 2003:* Гладіна Г., Сеніна В. Антропоніми та їх різновиди у творчості Тараса Шевченка як засіб художньої виразності й образності // Наукові записки. Серія :

- Мовознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – Вип. 1. – С. 119–123.
2. *Карпенко 2008*: Карпенко Ю. О. Символічна функція власних назв у поезіях Т. Шевченка // Юрій Карпенко. Літературна ономастика: збірник статей. – Одеса: «Астропринт», 2008. – С. 37–39.
 3. *Масенко 1989*: Масенко Л. Т. Власна назва в поезиці Т. Шевченка / Культура слова. Випуск 37. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 57–60.
 4. *Немировская 1998*: Немировская Т. В. Некоторые проблемы литературной ономастики: Сборник науч. трудов. – К.: УМК ВО, 1998. – С. 112–122.
 5. *Трійняк 2005*: Трійняк І. І. Словник українських імен. – К.: Довіра, 2005. – 509 с. – Бібліогр.: С. 488.
 6. *Словарь 1907–1909*: Словарь української мови // Упоряд. з додатком влас. матеріалу Б. Грінченко.– К., 1907–1909 – Т. 1–4.
 7. *Словник 2012*: Словник української ономастичної термінології / Уклад. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. – Харків : Ранок – НТ, 2012. – С. 256.
 8. *Фененко 1965*: Фененко М. В. Топоніміка України в творчості Тараса Шевченка. – К. : Радянська школа, 1965. – 127 с.
 9. *Шевченко 1984*: Шевченко Т. Г. Твори: в 5-ти тт. Т. 1. – К.: Дніпро, 1984. – 351 с.; Т. 2. – К. : Дніпро, 1984. – 301 с.